

Проектування розвитку здібностей та обдарованості учнів як елемент життєвого програмування особистості // Стратегія інноваційного розвитку обдарованості в системі проектування виховного процесу : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – 17-18 лютого 2010 р. – К.: 2010. – С. 10-17.

ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ОБДАРОВАНОСТІ УЧНІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЖИТТЄВОГО ПРОГРАМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Антонова О.Є.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

м. Житомир

antonova_elena@mail.ru

У статті на основі аналізу понять "обдарованість", "обдарована дитина" визначаються основні ознаки обдарованих учнів, пропонуються стратегії їх навчання з урахуванням індивідуального підходу до створення особистісного проекту їх розвитку

Ключові слова: обдарований учень, індивідуальна програма розвитку, стратегії навчання.

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед школою та педагогами нові вимоги та виховні завдання, серед яких першорядне значення надається всебічному розвитку індивідуальності дитини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарувань і талантів. Школа має готувати активних людей, здатних ефективно розв'язувати життєві проблеми, діяти у нестандартних ситуаціях, самостійно мислити і приймати рішення. В Україні прийнято цілий ряд законів і програм (зокрема Закон України "Про освіту", Державна цільова програма „Вчитель”, Національна програма “Діти України” та інші), які безпосередньо спрямовані на створення відповідних умов для виховання творчої, діяльної, обдарованої, інтелектуально й духовно розвиненої особистості. Отже, центром концепції розвитку сучасної школи є творча особистість, індивідуальна робота з обдарованими дітьми, які вирізняються насамперед високим інтелектом, що є наслідком як природних задатків, так і сприятливих умов виховання.

Поняттями „обдаровані учні”, „видатні діти”, як правило, позначають учнів із надзвичайно раннім розумовим розвитком, з яскравим проявом розумових здібностей, з ознаками сприятливих передумов для розвитку наукового таланту. Проте, оскільки йдеться про дітей, усі ці властивості характеризуються певною умовністю: виявлені особливості можуть не отримати очікуваного розвитку, залишитися нереалізованими. Разом з тим здібності інших дітей, які сьогодні перебувають у прихованому стані, можуть згодом проявитися і заявити про себе, спростовуючи негативний прогноз, якщо його було зроблено. Саме тому великого значення набуває науково-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку схильностей, здібностей та обдарувань підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої учнівської молоді.

В основних документах про школу проголошується відхід від усередненості навчання та виховання, що веде до нівелювання особистості, реально ж у загальноосвітніх закладах освіти продовжує домінувати усереднений підхід (орієнтація вчителя на так званого „середнього” учня), ігнорування самої проблеми обдарованого учня і навіть авторитарний підхід у навчанні та вихованні. Крім того, якщо педагоги й докладають зусиль для розвитку творчих можливостей особистості, то йдеться передусім про розвиток спеціальних творчих здібностей у певній галузі (музичній, літературній тощо), а також їх увага зосереджується на академічній обдарованості учнів (переможці предметних олімпіад, учасники МАН тощо). Такі ж загальні творчі властивості, як здатність генерувати нові ідеї, застосовувати знання й уміння в новій ситуації, гнучкість розуму, з різних причин часто залишаються поза увагою вчителя.

Скоріш за все причина полягає в тому, що школа не готова до такої діяльності ні організаційно, ні матеріально, ні інтелектуально. Крім того, і самі вчителі не завжди готові до роботи з обдарованими дітьми. На сьогодні загально визнаними є два підходи до розв'язування проблеми виявлення і розвитку обдарованості: *перший* передбачає цілеспрямовану роботу з "елітою", тобто спеціально відібраними учнями, які характеризуються вже розвиненими підвищеними здібностями; *другий підхід* ґрунтується на уявленнях про те, що резерви обдарованості закладені практично в кожній дитині. Тобто, обдарованою можна визнати будь-яку дитину, при цьому у кожному окремому випадку прояв обдарованості буде унікальним. Більшість же вчителів не готові враховувати у своїй діяльності обдарування кожної дитини. Результатом неспроможності педагогів розвинути в дитині певні обдарування і допомогти реалізувати їх у практичній діяльності, стає нездатність молоді особистості правильно обрати та спроектувати власну життєву програму, що зрештою негативно позначається на науковому та інтелектуальному потенціалі держави в цілому, на рівні її економічного та соціального розвитку.

Особливого значення сьогодні набувають централізовані програми пошуку і підтримки обдарованих дітей у масштабах усієї держави, області, міста, району, окремої школи і навіть класу. У цьому процесі можна виокремити два основні напрями наукового пошуку:

1) створення системи додаткової освіти для обдарованих дітей в умовах звичайної загальноосвітньої школи;

2) організація нових і підтримка вже існуючих спеціалізованих навчальних закладів, орієнтованих на роботу з обдарованими дітьми.

На основі проведеного нами пілотажного дослідження, метою якого було визначення рівня готовності вчителів-практиків до свідомої систематичної роботи з обдарованими учнями, виявлено цікаві тенденції стосовно організації такої діяльності: більшість вчителів (69% від кількості опитаних) відчують у собі сили для здійснення систематичної свідомої роботи з обдарованою дитиною. Одночасно, 82% респондентів вважають за необхідне створювати умови для навчання і виховання таких дітей на базі спеціалізованого навчального закладу. Тобто більшість вчителів просто не бажають співпрацювати з обдарованою дитиною. Проте, реалії сучасного суспільного життя вимагають від середнього загальноосвітнього навчального закладу орієнтації на збереження виключності та неповторності особистості кожного учня, розкриття повною мірою його таланту та обдарованості; створення таких умов навчання і виховання підростаючої особистості, за яких самовираження, творча самореалізація стане внутрішньою потребою кожного учня.

Перспективним шляхом вирішення проблеми, на нашу думку, може стати психодидактичний підхід до навчання і розвитку обдарованих дітей в умовах масової загальноосвітньої школи. Сутність даного підходу полягає у використанні проектування і моделювання освітнього середовища як основного методу розвивальної освіти, що забезпечує можливість виявлення, навчання і розвитку обдарованих дітей в умовах загальноосвітньої школи. Цьому процесу сприятиме побудова у навчальному закладі цілісної системи проектування особистості кожного учня на основі виявлення його здібностей та уподобань, підтримки обдарованої учнівської молоді; стимулювання творчої роботи школярів та учителів. Така система повинна охоплювати навчально-виховні заклади різних рівнів та спрямувань: дошкільний навчально-виховний заклад, середню загальноосвітню школу, заклади позашкільної освіти тощо. У самій школі відповідна робота також має бути багатоступеневою і охоплювати різні види діяльності учнів.

Аналіз досвіду роботи тих навчальних закладів, де відповідна робота вже здійснюється певний час (Український гуманітарний лицей Київського університету імені Тараса Шевченка, школа-комплекс №19 м. Запоріжжя, авторська школа №3 м. Южного на Одещині, школи Донеччини, Дніпропетровщини, Вінниччини, Житомирщини, Полтавщини та багато інших) свідчить про те, що робота з обдарованими учнями має бути цілеспрямованою, керованою, систематичною; повинна здійснюватися цілісно, охоплювати всі види навчальної та виховної діяльності; до неї мають бути залучені практично всі вчителі школи. При цьому дуже важливо разом із дітьми розкрити їхню індивідуальність, віднайти та виокремити ті чинники, які зумовлюють обдарованість дітей у різних видах діяльності. Тільки тоді можна сподіватися на відповідні результати.

Узагальнення підходів ряду середніх загальноосвітніх закладів освіти України до організації цілеспрямованої діяльності по розвитку обдарованості учнів дозволяє сформулювати деякі позиції стосовно проектування та здійснення відповідної роботи. Першим етапом у розробці технології виявлення, навчання і розвитку обдарованих дітей є створення відповідних програм: як загальношкільних, так і індивідуальних. *Загальношкільна програма* має розроблятися на підставі сучасних психолого-педагогічних досліджень, а також на основі порівняльного аналізу існуючих педагогічних систем. У програмі обґрунтовуються стратегії, принципи, етапи відповідної діяльності, а також психологічне й науково-методичне забезпечення їх реалізації. Структура програми має передбачати комплекс заходів науково-практичного, психолого-педагогічного та організаційного характеру. Розраховуються такі програми на педагогів-практиків та керівників навчальних закладів. Завданнями програми, як правило, є: виявлення здібностей та обдарувань учнів; створення максимально сприятливих умов для інтелектуального, духовного, морально-естетичного, фізичного їх розвитку; розробка та впровадження нового змісту освіти, прогресивних технологій навчання; забезпечення фундаментальної загальноосвітньої підготовки; надання учням можливості реалізувати власні творчі здібності на терені дослідницько-пошукової та наукової діяльності; створення системи безперервної освіти "Школа-Університет" на єдиних науково-методичних засадах; обмін досвідом та створення єдиного інформаційного простору середніх та вищих навчальних закладів; здійснення просвітницької та видавничої діяльності.

Програма реалізується на принципах гуманізму, демократизму, науковості та інтегративності, індивідуалізації та диференціації, природовідповідності, системності, культуровідповідності, розвивального навчання, єдності інтелектуального, морального, фізичного та естетичного розвитку.

Вчителю необхідно знати саму сутність обдарованості людини, її психологічну структуру. Саме тому у програмі варто відобразити концептуальні підходи колективу навчального закладу до сутності самого феномену обдарованості, до визначення її структурно-змістових компонентів. Більшістю сучасних дослідників поняття "обдарованість" розглядається як індивідуальна потенційна своєрідність внутрішніх (задатки) та зовнішніх (сприятливе соціальне середовище) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно „середній”, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Це сприяє поглибленому розумінню особистістю навколишнього світу, забезпечує їх високоякісне

навчання і творчість. Відповідно до розуміння сутності обдарованості розробляється модель обдарованої особистості, яка, як правило, охоплює ряд компонентів, серед яких:

1) *психофізіологічні властивості*: наявність природних задатків до активного і цілісного світосприйняття; розвиненість форм чуттєвого сприйняття; прагнення до власної емоційної незалежності (емансипації); усвідомлення власної природно-соціальної цінності; інтуїтивність;

2) *інтелектуальні здібності*: пізнавальний інтерес; інформаційна ерудиція; високий рівень інтелектуального розвитку; нестандартність мислення; здатність до абстрагування; діалектичне бачення;

3) *творчий потенціал (креативність)*: оригінальність у вирішенні навчально-пізнавальних завдань; ініціативність; цілеспрямованість у виборі професійних видів діяльності; неординарність підходів; інтенсивність розумової праці;

4) *світоглядні цінності*: високий рівень свідомості і культури; ініціативно-активна відповідальність; активність; високий рівень морально-естетичної рефлексії, самоаналізу та самоконтролю; розвинені соціальні, державно-правові, економічні, політичні, екологічні, громадські, організаційні, гуманістичні, родинні, моральні, естетичні якості.

Передумовою для створення *індивідуальної програми* розвитку учня є всебічне його вивчення. Для цього варто використовувати метод ведення особистої картки розвитку інтелектуальних та творчих здібностей дитини, яка вміщує такі положення, як: статус дитини в сім'ї (єдина, старша, молодша дитина); статус сім'ї, в якій виховується дитина (повна, неповна, багатодітна); здоров'я і фізичний розвиток дитини; сформовані інтереси дитини (секції спортивні, школа мистецтв, студії дитячої творчості). Крім цього, необхідно встановити рівні розвитку дитини. При цьому мають враховуватися думки людей, які безпосередньо спілкуються з дитиною, а саме: шкільного психолога, педагогів, батьків. Всі вони, незалежно один від одного, характеризують дитину за такими критеріями: рівень загальної орієнтації у навколишньому середовищі (високий, середній, низький); особливості темпераменту (врівноваженість, неуврівноваженість, слабкість нервової системи, правша, лівша, рівень інтелектуального та творчого розвитку). Результатом здійсненої роботи мають стати індивідуальні рекомендації стосовно розвитку інтелектуальних та творчих здібностей кожного учня.

Організація роботи школи по розвитку здібностей і талантів учнів передбачає кілька етапів здійснення:

1. *Діагностичний*: виявлення дітей, які мають здібності до певних видів діяльності; відрізняються нестандартністю мислення та творчим підходом до вирішення проблем.

2. *Формуючий*: створення умов для повноцінного інтелектуального, фізичного, духовного розвитку обдарованих дітей.

3. *Мотиваційно-стимулюючий*: стимулювання учнів до саморозвитку та самовдосконалення.

4. *Контрольно-результативний*: підведення підсумків здійсненої діяльності, виявлення недоліків та позитивних зрушень, корекція подальшої роботи.

Проведене дослідження дозволило узагальнити досвід навчальних закладів по розвитку обдарованості, виявити структурні компоненти системи цієї діяльності, визначити зміст, форми та методи роботи навчально-виховних закладів з обдарованими учнями.

Першим етапом роботи з обдарованими учнями є *діагностичний*, якому приділяється особлива увага, як необхідному та одному з найважливіших компонентів у системі роботи сучасної школи. Діагностика обдарованості повинна бути ранньою, послідовною, різноманітною, багатоетапною. Для її здійснення варто комплексно використовувати ефективні та перевірені методики дослідження здібностей дитини, за допомогою яких визначати критичність, гнучкість, конструктивність мислення, образну оригінальність, як компонент творчої особистості, рівень уяви, її гнучкість, рівень сформованості загальних творчих здібностей, вплив установки на оригінальність розумової діяльності тощо. Результати виконання завдань мають оброблятися за кожною методикою окремо та заноситися до банку даних, який дає об'єктивну картину щодо процесів мислення кожної дитини, її нахилів та здібностей.

Враховуючи отримані результати, вчителі можуть залучати учнів до науково-дослідницької роботи у різних секціях МАН, до участі в олімпіадах, творчих гуртках, клубах, колективах, спортивних секціях тощо.

Можливим шляхом роботи школи з проектування розвитку здібностей та обдарувань учнів у процесі навчання та виховання є розробка соціально орієнтованої моделі особистості дитини. Ця модель складається з ряду компонентів, які охоплюють практично всі складові сучасних підходів до побудови структури обдарованості.

1 *Здатність ставити перед собою завдання різного рівня складності та різного терміну досягнення*: вміння перетворити мету на практичне завдання; можливість розвивати вольові якості та приймати необхідні зусилля для розв'язання завдань; наявність вмінь, бажань, потреби та здатності будувати траєкторію та плани особистого успіху на різний термін.

2 *Наявність інноваційних характеристик особистості*: відчуття нового; пошук нестандартних рішень; потреба у нових знаннях; бажання глибоко розбиратися у різноманітних процесах, явищах; вміння дивуватись; розвинена допитливість.

3 *Креативність, тобто творче сприйняття навколишньої дійсності*: потреба у створенні нового; отримання високого задоволення від процесу творчості.

4 *Рефлексія та аналітичні здібності*: вміння оцінювати обставини; бачення та розуміння своїх переваг та недоліків; вміння проаналізувати ставлення оточуючих до вас і до вашої діяльності.

5 *Функціональна грамотність - вміння працювати з інформацією, яка виражена в різних знакових системах*: знання та вміння використовувати рідну та іноземну мову (головним вважаючи рівень проникнення в рідну мову, її поняттєву базу, яка певною мірою обумовлює ступінь особистої та професійної діяльності людини); комп'ютерна грамотність; валеологічна грамотність; етична грамотність; психологічна грамотність; знання властивостей та проявів природи, вміння їх аналізувати; естетична грамотність; математична грамотність.

6 *Комунікативні навички*: знання правил спілкування, розуміння їх цінності; терпимість, толерантність по відношенню до людей з різним рівнем розвитку; душевність і доброта у відношеннях з людьми; відповідальність та обов'язковість; визнання та повага права особистості на самостійність та незалежність.

7 *Емоційний розвиток особистості (нерозвинена почуттєва сфера, емоційна зажатість, сором'язливість збіднюють духовний світ людини)*: здатність адекватно реагувати на різні зовнішні впливи; розвинене почуття жалю, любові, відданості, обов'язковості.

8 *Залучення до цінностей світової культури*: розвинене почуття гордості за висоти, яких досяг людський геній.

Другим етапом проектування роботи з обдарованими дітьми є *формуючий*, який знаходить своє відображення у навчальних планах, програмах, формах та методах роботи, мета яких - створити простір для самореалізації, задоволення потреб у нових знаннях, спілкуванні, самовираженні, вихованні відношень.

Аналіз наукової літератури та передового педагогічного досвіду дозволяють виділити провідні стратегії у побудові процесу навчання обдарованих дітей, які можуть застосовуватися при створенні спеціальних програм. Серед них найбільш визнаними та перевіреними часом є:

1. **Прискорення**, що пропонує оволодіння змістом освіти інтенсивним курсом за спеціальними програмами.

2. **Поглиблення**, при якому передбачено більш глибоке вивчення навчальних дисциплін з певних галузей знань. Даний тип стратегії навчання ефективний стосовно дітей, які виявили підвищений інтерес до конкретної галузі знань чи сфери діяльності. Практика такого навчання дозволяє відзначити ряд позитивних результатів, а саме: високий рівень компетентності у відповідній галузі знань, сприятливі умови для інтелектуального розвитку учнів тощо. Однак застосування поглиблених програм не вирішує всіх проблем, зокрема: не всі обдаровані діти виявляють зацікавленість певною сферою знань чи діяльності на ранніх стадіях свого розвитку; занадто рання спеціалізація навчання не завжди сприяє загальному розвитку дитини.

3. **Збагачення**, що орієнтоване на якісно вищий рівень змісту освіти з виходом за межі традиційної тематики за рахунок міждисциплінарних зв'язків. Крім того, збагачена програма передбачає оволодіння учнями різноманітними способами і прийомами розумової дослідницької діяльності. Таке навчання може здійснюватися як у межах традиційного освітнього процесу, так і під час участі учнів у дослідницьких проектах, спеціальних інтелектуальних тренінгах тощо.

4. **Проблемність навчання**, що передбачає стимулювання особистісного розвитку учнів в умовах застосування педагогами оригінальних методів подання матеріалу, пошуку нових значень і альтернативних інтерпретацій базових понять, використання дослідницьких методів у процесі навчання тощо. Як правило, такі програми виступають компонентами збагачених програм або існують як самостійні тренінгові позанавчальні програми.

Слід відзначити перспективність стратегій збагачення та проблемності навчання, які дозволяють максимально врахувати особливості обдарованих дітей. Саме тому вони мають певною мірою використовуватися як у прискореному, так і в поглибленому варіантах побудови навчальних програм.

Організація навчальної роботи з обдарованими учнями може здійснюватися на базі профільних класів, внутрішньошкільних міжкласних факультативів; міжшкільних факультативів; різноманітних спецкурсів; індивідуальних занять; індивідуального та диференційованого підходів тощо. У позанавчальний час ефективними є такі форми роботи як науково-дослідна робота у структурі МАН; олімпіада; Мала академія мистецтв; музичні студії (інструментальні та вокальні); літературні студії; школа випробувань; педагогічний клуб; агітбригади, команди КВК, клуби за інтересами; традиційні збори-зустрічі з обдарованими учнями; участь у загальнономіських заходах, конкурсах, виставках тощо.

У виховній роботі з обдарованими дітьми мають бути задіяні як фахівці, так і батьки учнів. Зокрема до функцій *класного керівника* входять: аналіз роботи та постановка завдань; планування роботи з класним колективом; організація виховного процесу; організація роботи учнівського колективу; робота з батьками та шкільним психологом. *Практичний психолог* повинен забезпечити психодіагностичну, профілактичну, корекційну та розвивальну роботу; організаційну, дослідну, методичну та самоосвітню роботу; просвітницьку та психопрофілактичну роботу з педагогами та батьками. Діяльність *вчителів-предметників* спрямована на формування міжособистісних стосунків; індивідуального стилю педагогічного спілкування; роботу з обдарованими учнями. Цілеспрямована робота з *батьками учнів* передбачає роботу батьківського всеобуча; індивідуальні консультації; батьківські збори; участь батьків у роботі піклувальної ради, у загальношкільних заходах.

Основними формами виховної роботи школи з обдарованими дітьми є *інформаційно-масові* (дискусії, диспути, "філософський стіл", інтелектуальні брейн-ринги); *діяльнісно-практичні групові* (огляди-конкурси, вечори акторської майстерності, виставки власних робіт); *інтегровані* (шкільні клуби, КВК, фестивалі, гуртки). Такі форми сприяють розвитку особистості, створюють умови для розкриття талантів та самореалізації.

У роботі з обдарованими дітьми є важливим та необхідним такий компонент системи, як *аналіз та корекція діяльності*. Він дозволяє дослідити хід і результати роботи з обдарованими дітьми, зрозуміти причини відхилень, визначити де, як і чому допущені помилки. Для здійснення цього етапу використовуються зрізи знань з предметів, тести тощо.

Суттєвим етапом роботи з обдарованою дитиною є *спонукально-мотиваційна* діяльність школи, яка стимулює учня до самореалізації. Так у деяких середніх навчальних закладах учень має особисту залікову книжку, в якій ведеться облік підсумкових оцінок із навчальних предметів та спецкурсів, що вивчаються; переможці та призери олімпіад та члени МАН України отримують грошові винагороди; кожного року оновлюються стенди, що відображають успіхи переможців II та III етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад та призерів МАН, проводяться вечори-зустрічі з обдарованими учнями, їхніми батьками та вчителями; щорічно для обдарованих та талановитих дітей організовується відпочинок та оздоровлення на березі моря в МДЦ „Артек”, подорожі до інших міст України та зарубіжжя.

Узагальнення педагогічного досвіду роботи школи по проектуванню розвитку здібностей та обдарувань учнів показало, що виділені компоненти тісно пов'язані між собою, взаємозумовлені та становлять єдиний комплекс, системоутворюючим чинником якого є діяльність учителя. Саме тому великої уваги необхідно надавати вдосконаленню педагогічної майстерності та розвитку творчості кожного педагога, який так чи інакше спілкується з обдарованою дитиною. Кожному педагогу необхідно розвивати креативність, яка є незаперечним показником його професійної компетентності. Адже лише творчий учитель здатен запалити в учнях жагу до знань, а обдарований учень починається з обдарованого вчителя (інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю).